

MURFATLAR ȘI NICULIȚEL

DE

I. BARNEA

Renumite pentru podgoriile lor, localitățile Murfatlar, jud. Constanța, și Niculițel, jud. Tulcea, nu sînt mai puțin cunoscute pentru descoperirile arheologice efectuate în ultimul timp pe teritoriul fiecăreia din ele. Complexul rupestru din cariera de cretă de la Murfatlar este unic în felul lui¹, iar bisericuța treflată de pe dealul Cetățuia, din interiorul valului de la Niculițel², și, îndeosebi, martyrion-ul apărut de curînd chiar în vatra aceluiași sat³, la care se adaugă mereu alte importante descoperiri⁴, arată rolul pe care l-a jucat în trecutul patriei noastre „Sinaia Dobrogei”, cum a fost numit Niculițelul.

Complexul rupestru de la Murfatlar și în primul rînd cariera de cretă în cuprinsul căreia se află acesta, datate în ultimele decenii ale secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, au dus la precizarea construirii valului de piatră de către bizantini, în timpul împăratului Vasile al II-lea „Bulgaroctonul” (976—1025)⁵. Ca și alte cariere situate de-a lungul valului de piatră, cariera de la Murfatlar a fost creată într-adins pentru construirea zidului de pe coama valului și a castrelor în legătură cu el, pe o distanță de mai mulți kilometri, în zona respectivă. La exploatarea carierei și la construirea valului a fost folosită populație „amestecată cu neam” de pe teritoriul Dobrogei, în frunte cu căpeteniile lor. Numele unora dintre aceste căpetenii locale au rămas înscrise pe pereții bisericuțelor din carieră. Printre ei se aflau și clerici, poate călugări, ca de exemplu „popa Dimian”, menționat de un frumos grafit în limba slavă veche, și un oarecare Iosif, al cărui nume ni l-a transmis un grafit în limba greacă. Acest ultim grafit, mai curînd o adevărată inscripție (fig. 1), se păstrează pe un stîlp din naosul bisericuței B₄ și a fost descifrat de noi îndată după descoperire, mai puțin ultimul rînd⁶. De curînd însă am observat că în acest rînd se află prescurtarea substantivului *πρεσβύτερος*. În

¹ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 180—233 (mai departe se va prescurta DID, III).

² *Ibidem*, p. 238—242.

³ V.-H. Baumann, *Pontica*, 5, 1972, p. 547—564; idem, *BMI*, 41, 1972, 2, 17—26; idem, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 189—202; P. Diaconu, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 633—641 (cu bibl. mai veche).

⁴ *Dacia*, N.S., 17, 1973, p. 382, nr. 94.

⁵ DID, III, 112—116. Poziția adoptată de noi în acest loc ne scutește să mai revenim asupra celor exprimate de P. Diaconu în *Pontica*, 5, 1972, p. 373—378. Un punct de vedere mai pronunțat în sprijinul aceleiași teze, întemeiat pe interpretarea diferită de a noastră a unor descoperiri arheologice (Păcuiul lui Soare, Murfatlar ș.a.), la R. Florescu și R. Ciobanu, *Pontica*, *art. cit.*, p. 388—396.

⁶ I. Barnea, *Dacia*, N. S., 6, 1962, p. 315, fig. 22; DID, III, fig. 65, unde textul inscripției este reproduș la mărimea naturală.

locul prescurtărilor obișnuite $\pi\rho^7$ sau $\pi\rho\epsilon\sigma^8$, în cazul de față se întâlnește prescurtarea $\pi\rho\epsilon\sigma$, iar literele sînt legate între ele în așa fel, încît bucla lui ρ nu se distinge clar, putînd fi observată de noi abia în ultimul timp. De aceea, revenind, completăm inscripția în felul următor: [$\dagger$ Κύριε]

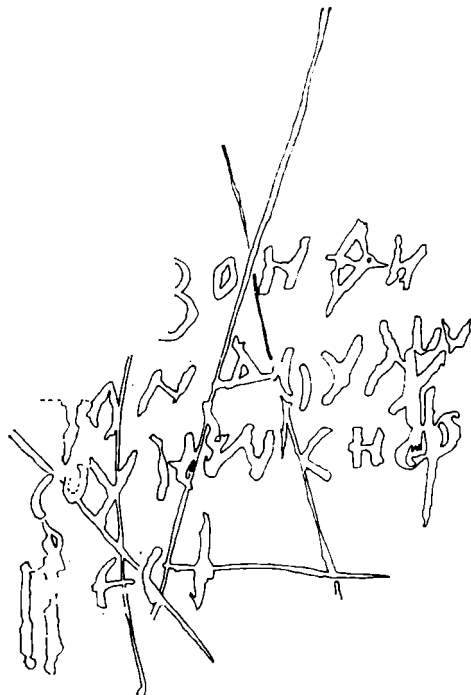

Fig. 1. Murfatlar. Bisericuța B₄: inscripție pe un stîlp din naos (secolul al X-lea).

βοήθη(sic!) τὸν δοῦλον σου Ἰωσήφ πρεσ (βύτερον) †. În traducere: †, „Doamne, ajută pe robul tău Iosif, preot †”. Astfel se confirmă presupunerea noastră că nu numai Dimian, ci și Iosif erau „obrazе bisericești”⁹.

Săpăturile arheologice efectuate în 1953 și 1954 în punctul Cetățuia, de pe teritoriul comunei Niculițel, au urmărit obținerea de noi date în legătură cu marele val de pământ din acest loc. Cu prilejul săpăturilor s-au descoperit două categorii distincte de materiale arheologice mărunte: 1) numeroase fragmente de cărămizi și de țigle romane târzii, unele cu ștampila legiunii *I Iovia Scythica* (secolul al IV-lea e.n.), refolosite la construirea valului de pământ; câteva fragmente ceramice romane și 2) vestigii aparținînd secolelor XI—XII (monede bizantine, ceramică, un cuțit, un vîrf de săgeată de fier etc.), aflate în interiorul platoului mărginit de val.

⁷ D. Tudor, *Oltenia romană*³, București, 1968, p. 521, nr. 324 și 523, nr. 344, fig. 144/1.

⁸ V. Beșevliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 244. Pe fotografia acestei inscripții (fig. 263) se vede și litera S de la sfîrșitul cuvîntului.

⁹ DID, III, p. 114 și 212—221.

Patru mici fragmente ceramice de vase lucrate cu mina și cu alveole pe buză, găsite în pământul din val, au fost atribuite de noi, pe șantier, cu probabilitate, secolului al VI-lea¹⁰, dar la întocmirea raportului de săpături, pe baza unei ceramici „foarte asemănătoare”, descoperită pe teritoriul comunei Cacaletți, (azi Izvorul, jud. Ilfov), au fost datate în secolul al IV-lea e.n.¹¹. Construirea valului a fost pusă în legătură cu materialele arheologice din secolul al IV-lea e.n., și, datorită proporțiilor sale impresionant de mari, atribuită romanilor. În schimb, pe baza monedelor și a ceramicii bizantine, precum și a fragmentelor ceramice locale, aflate în incinta valului, bisericuța treflată și chiliile, ale căror temelii fuseseră descoperite în același loc, au fost datate în secolele XI—XII.

Dovada făcută în ultimul timp că valul mare de pământ și valul de piatră dintre Dunăre și Marea Neagră nu mai pot fi socotite romane, ele aparținând în realitate epocii feudalismului timpuriu, ne-a îndemnat la atribuirea valului de la Niculețul aceleiași perioade de timp și punerea lui în legătură cu bizantinii, urmașii stăpînitorilor de altădată asupra teritoriului Dobrogei. Temeiurile pentru o astfel de ipoteză, făcută de altfel „cu rezervele cuvenite, pînă la verificarea prin noi săpături arheologice”¹², le constituiau vestigiile amintite, din secolele XI—XII, apariția la frontiera Dunării de Jos a pericolului pecenegilor, uzilor și cumaniilor, populații nomade de stepă împotriva cărora se îndreptau astfel de fortificații, și dimensiunile mari ale valului, care presupuneau o lucrare executată la comanda unui stat puternic, cum era în această vreme imperiul cu capitala la Constantinopol.

În ceea ce privește raportul dintre val și bisericuța treflată din interiorul valului, n-am susținut niciodată „o perfectă contemporaneitate între cele două obiective arheologice”, ci am socotit că valul este anterior bisericuței, „a cărei construcție poate fi situată cel mai devreme în a doua jumătate a secolului al XI-lea”. Despre val însuși ne-am exprimat punctul de vedere că datarea mai precisă și atribuirea etnică a acestei impresionante lucrări cu caracter militar va putea fi făcută numai în urma unor temeinice cercetări și săpături arheologice viitoare¹³. În acest caz, fragmentele de cărămizi și țigle din secolul al IV-lea „reprezintă în realitate numai material adus din ruinele cetăților romane tîrzii din apropiere (Noviodunum ș.a.), pentru a fi refolosite în secolele XI-XII la consolidarea valului de pământ și la diferite construcții din interiorul lagărului de pe Cetățuia”¹⁴. După consolidarea pământului din val, cărămizile cu care suprafața acestuia fusese plăcată și din care multe alunecaseră către poalele valului, unde au și fost găsite în mai mare cantitate, au fost în parte refolosite, pentru a doua oară, la construirea bisericuței și a chiliilor înălțate în incinta acestuia. Așezămîntul mănăstiresc a putut fi întemeiat înainte de scoaterea din uz a valului, ambele continuîndu-și existența

¹⁰ I. Barnea, SCIV, 24, 1973, 2, p. 312—313, nota 7.

¹¹ Idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 740.

¹² DID, III, p. 119.

¹³ SCIV, 24, 1973, 2, p. 314.

¹⁴ DID, III, p. 119. Prin „diferite construcții” am înțeles aici eventualele construcții cu caracter militar, strîns legate de val, nu pe cele religioase, din incinta valului, pentru care am presupus că s-a folosit material luat din val. *Ibidem*, p. 238—239.

împreună, după cum au funcționat în același timp bisericuțele și cariera de cretă de la Murfatlar. În orice caz nu se poate spune că „construirea așezământului mănăstiresc de la Niculițel a atras după sine dezafectarea valului”¹⁵, ci că, după ce valul n-a mai fost folosit, s-au construit în interiorul lui bisericuța și chiliile amintite.

Cînd și de cine a fost construit valul de la Niculițel se va putea răspunde cu mai multă precizie numai după cercetarea mai temeinică a acestui important monument.

MURFATLAR ET NICULIȚEL

RÉSUMÉ

Ces deux localités situées l'une au sud l'autre au nord de la Dobroudja commencent à devenir connues par les découvertes archéologiques faites dans leurs territoires ces derniers temps. Le complexe rupestre de *Murfatlar* (ancienne Basarabi), dans le département de Constanța, a rendu possible la précision du moment de la construction du *vallum* de pierre qui traverse la province entre Axiopolis (Cernavodă) et Tomis (Constanța). C'est l'œuvre des Byzantins, remontant à l'époque de l'empereur Basile II le Bulgaroctone (976—1025), qui ont utilisé comme main-d'œuvre la population si mélangée sous le rapport ethnique habitant sur les lieux. Les noms de certains chefs de cette population figurent, écrits sur les murs des petites églises rupestres de Murfatlar. A cette occasion, l'auteur revient sur un graffiti en langue grecque qui mentionne que le personnage respectif était un « prêtre » (fig. 1), mention ayant échappé auparavant à toute attention.

Les fouilles archéologiques des années 1953—1954 visant à obtenir de nouvelles données sur le *vallum* circulaire de *Niculițel*, dans le département de Tulcea, ont conduit à l'hypothèse qu'il doit s'agir d'un ouvrage effectué par les Romains au IVe siècle. Mais la petite église tréflée, dont les fondations ont été dégagées à l'intérieur du *vallum* circulaire, a été datée des XIe — XIIe siècles. Compte tenu des témoignages récoltés ces derniers temps au sujet du grand *vallum* de terre et du *vallum* de pierre construit entre Cernavoda et Constanța, témoignages suivant lesquels on ne saurait plus les attribuer aux Romains, mais bien aux Byzantins des Xe — XIe siècles, l'auteur envisage l'hypothèse de la construction du *vallum*

¹⁵ P. Diaconu, aici, mai jos, p. 101. Trebuie să recunoște greșeala de calcul pe care am făcut-o în legătură cu cei „150 de ani” la care se referă autorul în nota 12. În schimb, dintre repetatele „contradicții metodologice” pe care mi le atribuie, nu socotesc necesar să răspund decît la observația din nota 15, în legătură cu nivelul „bordeielor arse” de la Dinogelia, problemă mai demult dezbătută, care n-are dealfel nici o legătură cu tema de față: ultimul punct de vedere al subsemnatului cu privire la această problemă e consemnat în DID, III, p. 173 și în Materiale, 10, 1973, p. 325, nota 36. Răspunsul la celelalte observații e cuprins în acest articol și în ceea ce am scris mai demult sau mai de curînd în legătură cu aceeași problemă.

circulaire de Niculiţel aux XIe — XIIe siècles, sur l'ordre des autorités byzantines. Cet ouvrage aurait été entrepris pour dresser une barrière aux incursions des Petchénègues, Ouses et Comans, qui mettaient en danger la frontière danubienne de l'Empire. La petite église tréflée que nous venons de mentionner a dû être bâtie là avant ou après que ledit vallum eût perdu son utilité. Des recherches archéologiques plus poussées sont nécessaires pour réunir un faisceau de données exactes sur l'important objectif militaire constitué par le vallum circulaire de Niculiţel.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Murfatlar. Petite église B₄ : inscription sur un pilier de la nef (X-ème siècle).